

Radnici-seljaci u industrijskim poduzećima

Ivan Perić

Radnici-seljaci mogu se razmatrati kao relativno samostalni društveni sloj sa osobinama koje ga razlikuju od ostalih društvenih slojeva. Oni su dio radničke klase ali istovremeno, u ekonomskom i sociološkom pogledu, pripadaju i svojoj izvornoj socijalnoj sredini — selu.

U ovom napisu iznosimo neke rezultate empirijskih istraživanja koja su vršena u četiri industrijska poduzeća sa ciljem da se osvijetle neke od karakteristika zaposlenih radnika-seljaka. Istraživanje se, dakle, u prvom redu odnosilo na utvrđivanje socijalne strukture radnih kolektiva u dotičnim poduzećima. Ova četiri poduzeća međusobno se razlikuju po slijedećim karakteristikama: 1) nivou tehničke opremljenosti izraženoj u vrijednosti osnovnih sredstava po jednom zaposlenom, čime su ujedno izraženi tipovi poduzeća s obzirom na način i vrstu djelatnosti (od zanatskog do modernog poduzeća sa elementima automatiziranog radnog procesa); 2) po broju članova radnog kolektiva; 3) prema »starosti« poduzeća tj. da li su ona postojala prije rata ili su izgrađena u toku socijalističke industrijalizacije; 4) prema lociranosti (u pretežno urbanim ili pretežno ruralnim predjelima).

Poduzeća u kojima smo vršili ispitivanja označavamo s rimskim brojkama od I do IV. Najprije ćemo iznijeti podatke o brojčanoj veličini njihovih radnih kolektiva i nivou razvijenosti mjerenom vrijednošću osnovnih sredstava po jednom zaposlenom.

Tabela 1

Istraživana privredna poduzeća prema broju zaposlenih i vrijednosti osnovnih sredstava po jednom zaposlenom

Privredna poduzeća	Broj zaposlenih	Vrijednost osnovnih sredstava po jednom zaposlenom (u din.)
I	21	6.851
II	253	460.899
III	1.522	3,067.026
IV	110	103,093.263

U ovim podacima izražene su karakteristike razvijenosti s obzirom na tehničku opremljenost i brojčanu veličinu kolektiva. Privredno poduzeće I je zanatskog tipa, pa je i vrijednost osnovnih sredstava po jednom zaposlenom minimalna. Privredno poduzeće II, koje spada u granu tekstilne industrije, raspolaže sa zastarjelim strojnim parkom, što se također vidi iz relativno niske vrijednosti osnovnih sredstava po jednom zaposlenom u odnosu na poduzeće III i IV. Poduzeće III, koje spada u kemijsku industriju ima suvremenija i relativno vrijednija sredstva. Privredna organizacija IV, koja je u stvari hidrocentrala, ima najveću vrijednost osnovnih sredstava po jednom zaposlenom, što je uvjetovano sa tri faktora: relativno malim brojem zaposlenih, velikom vrijednošću tzv. vanjskih objekata (brane, tuneli i sl.) i velikom vrijednošću samih postrojenja koja su u najvećoj mjeri automatizirana.

Poduzeće II postojalo je i prije rata, a ostala tri su osnovana odnosno izgrađena poslije oslobođenja. Poduzeća I i II su locirana u Zagrebu, poduzeće III nešto dalje od urbaniziranih naselja, a poduzeće IV smješteno je u izrazito ruralnom predjelu.

Kod razmatranja socijalne strukture zaposlenih imali smo u vidu procese uključivanja u radne kolektive radnika iz raznih društvenih slojeva, a u prvom redu dosadašnjih seljaka. U vezi s tim u istraživanju su uzete slijedeće tri grupe pokazatelja: 1) socijalno porijeklo izraženo kroz zanimanje roditelja,¹ 2) zanimanje prije stupanja u radni odnos i 3) status posjeda.

Iznosimo podatke o sastavu radnih kolektiva prema zanimanju roditelja.

Tabela 2

Sastav članova radnih kolektiva prema zanimanju roditelja

u %

Zanimanje roditelja	Privredna poduzeća									
	I*	II			III			IV		
	Radnici	Radnici	Služben.	Zajedno	Radnici	Služben.	Zajedno	Radnici	Služben.	Zajedno
Seljaci	71,4	58,4	32,4	54,8	74,9	40,7	69,3	30,9	6,9	24,5
Radnici	23,8	23,5	21,6	23,2	20,6	25,4	20,9	61,7	41,4	56,4
Službenici	—	6,6	18,9	8,4	1,4	23,4	5,0	—	17,2	4,5
Obrtnici	—	10,6	24,3	12,5	0,9	6,0	1,8	3,7	13,8	6,4
Ostali	4,8	0,9	2,7	1,1	2,2	4,4	2,6	3,7	20,7	8,2
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* U privrednom poduzeću I nema službenika.

Dominiraju dakle, oni članovi radnih kolektiva čiji su roditelji seljaci, pa se i na osnovu ovih podataka pokazuje da je selo glavni izvor za regrutiranje industrijskih radnika. Ipak odstupanje od »prosječnog« stanja pokazuje se kod privredne organizacije IV, u kojem 56,4% radnika i službenika

¹ Kod zanimanja roditelja uzeto je zanimanje oca. Ovo je učinjeno prvenstveno zbog toga što bi uzimanje zanimanja oba roditelja pravilo poteškoće s obzirom na to da se u prošlosti pretežan dio ženskog osoblja ubrajao u tzv. uzdržavano stanovništvo. Teškoće bi bile i u slučajevima različitih zanimanja majke i oca. Za svrhe potrebne u ovom radu zanimanje oca je dovoljno da nam osvijetli socijalno porijeklo članova kolektiva. Za one članove kolektiva koji su rođeni i izrasli kao vanbračna djeca, koji sa ocem kao izdržavaocem nisu imali nikakve veze, pod zanimanjem roditelja uzeto je zanimanje majke.

su radničkog porijekla. To poduzeće se nalazi u pasivnom seoskom području, ali je već od ranije stanovništvo najvećim dijelom bilo orijentirano na rad van poljoprivrede. U tom kraju je, prema tome, i prije bilo mnogo radnika, rito ti radnici nisu »kidali« vezu sa posjedom. To su, možemo reći, očevi članova kolektiva u spomenutoj privrednoj organizaciji koji su zanimanje svojih roditelja većinom iskazali kao radničko. Ovakav status starije generacije, od koje potječu mnogi članovi ovog radnog kolektiva, uslovljava da su oni još uvijek u većem broju vezani za posjed nego radnici u ostalim radnim kolektivima. Ipak, u cjelini uzevši, članovi sva četiri razmatrana kolektiva, čiji su roditelji seljaci ili radnici, sada su u najvećem procentu radnici.²

Članovi kolektiva čiji su roditelji službenici u najvećoj mjeri su i sami službenici i to pretežno sa visokom i srednjom stručnom spremom. O tome također raspoložemo s podacima. Tako u privrednoj organizaciji III 51% a u privrednoj organizaciji 40% od ukupnog broja službenika sa visokom stručnom spremom čine oni čiji su roditelji službenici. Međutim, primjećuje se da i među onima čiji su roditelji službenici ima radnika. Ipak su ti radnici najvećim dijelom visokokvalificirani i kvalificirani, a vrlo malo ih je među polukvalificiranim i nekvalificiranim.

Kod zaposlenih iz obrtničkih porodica može se konstatirati bitno drugačija orijentacija od onih iz službeničkih obitelji. Oni su većinom radnici, ali pretežno visokokvalificirani i kvalificirani. Upravo neznatan dio nekvalificiranih radnika nalazi se među onima čiji su roditelji obrtnici.

Zanimanje članova kolektiva prije stupanja u radni odnos interesantno je zbog toga što nam pokazuje kako su pripadnici izvornih socijalnih sredina prelazili u radničku klasu. To nam ujedno može indicirati njihove sadašnje jače ili slabije veze sa sredinama odakle su regrutirani.

Tabela 3

Sastav radnih kolektiva prema zanimanju članova prije stupanja u radni odnos u %

Zanimanje prije stupanja u radni odnos	P r i v r e d n a p o d u z e ć a			
	I	II	III	IV
Đaci	—	29,6	14,1	6,4
Učenici u privredi	95,5	21,7	4,5	34,5
Učenici sred. šk.	—	0,4	12,7	22,7
Studenti	—	—	3,4	4,5
Zemljoradnici	4,5	22,8	46,1	20,0
Obrtnici	—	0,8	0,5	—
Nepoznato	—	24,7	18,6	11,8
Ukupno	100	100	100	100

² Ipak se u kontingentu radnika pokazuje razlika u vezi sa zanimanjem roditelja. Radnici čiji su roditelji seljaci uglavnom se više nalaze među nekvalificiranim i polukvalificiranim radnicima, nego oni čiji su roditelji radnici. Ovi posljednji su u većoj mjeri svrstani u dvije više kategorije radnika (visokokvalificirani i kvalificirani). Npr. u privrednoj organizaciji II u grupi radnika čiji su roditelji seljaci 24% su visokokvalificirani i kvalificirani, a 76% polukvalificirani i nekvalificirani. U privrednoj organizaciji III 42% radnika iz ove kategorije su visokokvalificirani i kvalificirani a 58% su polukvalificirani i nekvalificirani. Kod onih čiji su roditelji radnici u privrednoj organizaciji II 43% su visokokvalificirani i kvalificirani a 57% polukvalificirani i nekvalificirani. U privrednoj organizaciji III taj odnos je 62 : 38 u korist VK i KV dok je u privrednoj organizaciji IV taj odnos je 82 : 18.

Ovi podaci ukazuju na postojanje značajne tendencije postepenog prelaza iz izvorne socijalne sredine u radničku klasu. Naime, u ovoj strukturi visoko je učešće članova kolektiva koji su prije stupanja u radni odnos bili đaci raznih škola i studenti. Npr. u privrednoj organizaciji II takvih ima nešto više od polovine članova kolektiva (51,3%), a u privrednoj organizaciji IV 68%. Međutim, većina njih su djeca iz seljačkih obitelji, jer kako smo vidjeli (tabela 2) roditelji najvećeg broja članova kolektiva bili su seljaci. Tome u prilog govore i podaci o onim koji su prije stupanja u radni odnos bili zemljoradnici. Njih je naime znatno manje od članova kolektiva čiji su roditelji bili seljaci. No, procenat onih koji su prije stupanja u radni odnos bili zemljoradnici ipak nije beznačajan, osobito u radnim kolektivima privrednih organizacija II i III. Analiza širih podataka pokazala je da među njima većinu čine nekvalificirani i polukvalificirani radnici. Isto tako određen broj kvalificiranih radnika prije stupanja u radni odnos bavio se zemljoradnjom. Najveća stopa učešća bivših zemljoradnika među kvalificiranim radnicima nalazi se u privrednoj organizaciji III — 35%, dok ih u privrednoj organizaciji IV nalazimo 10,5%, a u privrednoj organizaciji II samo 8%. Karakteristično je da se znatan dio sadašnjih visokokvalificiranih radnika iz privredne organizacije III prije stupanja u radni odnos bavio zemljoradnjom (29%).

Dakle, iako se na osnovu ovih podataka može govoriti da je jako prisutna tendencija postepenog prelaza pripadnika izvornih društvenih slojeva u radničku klasu putem prethodnog školovanja, ipak se relativno snažno ispoljava i tendencija direktnog uključivanja zemljoradnika u industriju.

Podatke o stanju posjeda doveli smo u vezu sa mjestom stanovanja članova kolektiva. (Pod posjedom ovdje podrazumijevamo ne samo zemljišne površine s kojima zaposleni raspolažu nego i kuće u njihovu vlasništvu, što nameće neophodnu diferencijaciju ovih »posjednika«). Ako je privredna organizacija locirana u industrijskom centru odnosno urbaniziranom naselju onda se kombinacijom podataka o mjestu stanovanja i posjedovanju nekretnina može prilično pouzdano zaključivati o kakvim se nekretninama radi. Naime, ako zaposleni koji posjeduju nekretnine stanuju u mjestu rada onda će to približno ukazivati da se u stvari radi o vlasništvu na stambenu zgradu a ne na zemlju. Ako zaposleni stanuju van mjesta rada, onda se može pretpostaviti da oni u pretežnom broju slučajeva svakodnevno dolaze na posao sa sela i da većina od njih raspolaže s posjedom za koji se može pretpostaviti da u većini slučajeva uključuje pored kuće i zemlju kao sredstvo proizvodnje. Pogledajmo o tome podatke u narednoj tabeli.

U razmatranim privrednim organizacijama veliki broj članova kolektiva nisu privatni vlasnici nekretnina. Izuzetak je radni kolektiv u privrednoj organizaciji IV koja je, kao što smo naprijed istakli, locirana u izrazito seoskom području. Privredna organizacija II ima neznatan broj članova kolektiva koji stanuju van mjesta rada (8%). No i u tom malom kontingentu zaposlenih pokazuje se da većina ima privatni posjed (73%). Korelaciona veza između mjesta stanovanja i stanja posjeda nema većeg značaja u radnom kolektivu privredne organizacije IV, zbog lokacije u seoskom predjelu. U ovom radnom kolektivu u obje skupine većinu čine oni koji imaju posjed. Najizrazitije se ta korelacija pokazuje kod članova radnih kolektiva pri-

vredne organizacije III. Iako se u ovom kolektivu, u obje skupine zaposlenih prema mjestu stanovanja, nalazi znatan broj onih koji imaju posjed, ipak se u skupini članova kolektiva koji stanuju van mjesta rada, nalazi relativno mnogo viši procent onih koji imaju posjed.

Tabela 4

Podaci o mjestu stanovanja i stanju posjeda članova radnih kolektiva

Privredna poduzeća	Stanuje u mjestu rada			Stanuje van mjesta rada			Sve- ukupno
	P o s j e d			P o s j e d			
	Ima	Nema	Ukupno	Ima	Nema	Ukupno	
I	4,8%	95,2%	100%	—	—	—	100%
	1	20	21	—	—	—	21
II	10,3%	89,7%	100%	73,7%	26,3%	100%	
	24	210	234	14	5	19	253
	9,5%	83,0%	92,5%	5,5%	2,0%	7,5%	100%
III	31,7%	68,3%	100%	39,6%	60,4%	100%	
	114	245	359	461	702	1163	1522
	7,5%	16,1%	23,6%	30,3%	46,1%	76,4%	100%
IV	62,7%	37,3%	100%	66,7%	33,3%	100%	
	37	22	59	23	17	51	110
	33,6%	20,0%	53,6%	30,9%	15,5%	46,4%	100%

Dotadni podaci, kojima smo raspolagali uz ovu tabelu, pokazuju da i među onima koji imaju posjed (bez obzira na mjesto stanovanja) postoje razlike prema tome da li su u pitanju radnici ili službenici. U privrednoj organizaciji III i IV u skupini radnika veći je procent onih koji imaju posjed nego u skupini službenika, dok je u privrednoj organizaciji II obrnuto. Tako u privrednoj organizaciji II od ukupnog broja radnika samo ih 9,7% imaju privatni posjed, dok od ukupnog broja službenika posjed imaju 35%. Svi službenici u ovom radnom kolektivu, koji imaju posjed, stanuju u mjestu rada. Na osnovu toga može se zaključiti, kao što smo ranije naglasili, da ovi službenici prvenstveno kao posjed imaju vlastitu kuću za stanovanje, ali ne i zemljišta, pa se u većini slučajeva dodatno ne bave obradom zemlje.

U radnom kolektivu privredne organizacije III 40% radnika i 30% službenika ima privatni posjed. Radni kolektiv privredne organizacije IV pokazuje općenito visoku stopu privatnih posjednika u ukupnoj strukturi zaposlenih (radnika — privatnih posjednika ima 58%, a službenika 51%).

U svim radnim kolektivima unutar skupine »radnici« pokazuje se negativna veza između visine kvalifikacije i vlasništva nad posjedom. U radnom kolektivu privredne organizacije II nijedan visokokvalificirani radnik nema privatni posjed, od kvalificiranih i polukvalificiranih radnika ima ih 11% a među nekvalificiranim radnicima 21%. U radnom kolektivu privredne organizacije III privatni posjed ima 32% visokokvalificiranih radnika. U radnom kolektivu privredne organizacije IV naročito je izrazita ova negativna korelacija. U njoj od ukupnog broja visokokvalificiranih radnika 36% imaju privatni posjed, od kvalificiranih 60%, polukvalificiranih 66%, dok su svi nekvalificirani radnici privatni posjednici.

U skupini službenika ne nalazimo ovakvu korelaciju između stanja posjeda i visine kvalifikacije. Umjesto toga susrećemo znatna kolebanja od jedne privredne organizacije do druge. Zajednička je karakteristika radnih kolektiva II, III i IV da grupa službenika sa visokom stručnom spremom, u odnosu na ostale grupe sa nižom stručnom spremom, ima relativno najmanje privatnih posjednika. Tako u privrednoj organizaciji II među službenicima sa visokom stručnom spremom nema nijednog sa privatnim posjedom, u privrednoj organizaciji III privatni posjed ima 13%, a u privrednoj organizaciji IV 40% službenika sa visokom stručnom spremom. Međutim, unutar ostalih grupa službenika procent broja privatnih posjednika u svim razmatranim privrednim organizacijama daleko je veći, a javljaju se i razlike od poduzeća do poduzeća.

Sada ćemo razmotriti u kakvoj se vezi nalazi socijalno porijeklo, izraženo prema zanimanju roditelja, sa stanjem posjeda. Povezanost između ova dva faktora može biti indikativna za sagledavanje promjena socijalnog statusa članova kolektiva ili barem tendencija u takvim promjenama (npr. veća ili manja vezanost za zemlju, težnje ka emancipaciji od zemlje naročito u slučajevima kada su roditelji seljaci i slično). Ipak, sasvim sigurni zaključci nisu mogući, jer različite okolnosti mogu utjecati na poremećaj »predviđenih« tendencija (npr. neki članovi kolektiva čiji su roditelji seljaci, mogu nakon prodaje naslijeđene zemlje sagraditi ili kupiti kuću za stanovanje, a oni čiji su roditelji službenici ili obrtnici sa zemljom mogu naslijeđenu zemlju zadržati npr. radi proizvodnje povrća i voća za vlastite potrebe, rekreacije itd.). Naša je pretpostavka, od koje polazimo u ovim razmatranjima, da će oni zaposleni čiji su roditelji seljaci, a imaju posjed, biti više vezani za zemljoradnju, nego oni zaposleni s posjedom koji su porijeklom iz drugih slojeva.

Tabela 5

Struktura članova radnih kolektiva prema stanju posjeda i zanimanja roditelja* u %

Zanimanje roditelja	Privredna poduzeća					
	II		III		IV	
	Posjed		Posjed		Posjed	
	Ima	Nema	Ima	Nema	Ima	Nema
Seljaci	19,4	80,6	46,1	53,9	63,0	37,0
Obrtnici	24,2	75,8	25,9	74,1	57,1	42,9
Radnici	9,8	90,2	19,4	80,6	71,0	29,0
Službenici	22,7	77,3	14,5	85,5	40,0	60,0
Nepoznato	33,3	66,7	20,5	79,5	44,4	55,6
Ukupno	18,3	81,7	37,8	62,2	64,0	36,0

* Radni kolektiv privredne organizacije I nije iskazan zbog malog numerusa.

Relativno najviše članova radnog kolektiva s posjedom, a roditelji su im seljaci, ima u privrednoj organizaciji III. U privrednoj organizaciji II najčešće imaju posjed zaposleni čiji su roditelji obrtnici i službenici, a u privrednoj organizaciji IV zaposleni iz radničkih porodica. Ako se dovedu

u vezu ovi podaci s podacima koji se odnose na korelativnu vezu mjesta stanovanja i posjeda, onda nas to upućuje na zaključak, da su zaposleni u privrednoj organizaciji II prvenstveno iz grada i da posjed kod njih znači vlasništvo kuće za stanovanje. Dakle, ovdje se u pravilu ne radi o članovima kolektiva koji se, pored rada u privrednoj organizaciji, bave zemljoradnjom, nego o nešto bolje situiranim građanima. Naravno da se i kod izvjesnog dijela članova kolektiva koji imaju posjed, a roditelji su im seljaci, kako u ovoj tako i u ostalim privrednim organizacijama, može raditi također samo o vlasništvu nad stambenim zgradama. To se može uzeti kao značajan indikator njihove potpune emancipacije od zemljoradnje.

Visok procenat privatnih posjednika među onim zaposlenima čiji su roditelji radnici u privrednoj organizaciji IV posljedica je još u prošlosti formiranog specifičnog društvenog statusa njihovih roditelja (radnici-seljaci). Nepotpuna emancipiranost od zemljoradnje prenosi se sa starije na mlađu generaciju, a mala udaljenost privredne organizacije od mjesta stanovanja zaposlenih tome pogoduje. Prema tome, disperzija industrije u seoskim rajonima uvjetuje formiranje većeg broja radnika sa ovakvim dvostrukim društvenim statusom.

Pokazatelji o zanimanju članova kolektiva prije stupanja u radni odnos pokazali su nam razmjere »direktnog« ili »postepenog« prelaza pripadnika izvornih sredina u industriju. Podaci o posjedovanju ili neposjedovanju nekretnina poslužili su nam kao indikator veće, manje ili potpune emancipacije od zemljoradnje onih članova kolektiva koji su porijeklom sa sela. Kao dopunski pokazatelj navest ćemo još podatke o strukturi članova ispitivanih radnih kolektiva prema zanimanju prije stupanja u radni odnos i prema posjedovanju nekretnina.

Tabela 6

Struktura članova radnih kolektiva prema zanimanju prije stupanja u radni odnos i prema posjedu nekretnina*

u %

Zanimanje prije stupanja u radni odnos	Privredna poduzeća					
	II		III		IV	
	Posjed		Posjed		Posjed	
	Ima	Nema	Ima	Nema	Ima	Nema
Đaci	23,2	76,8	22,0	78,0	57,1	42,9
Učenici u privredi	12,3	87,7	34,2	65,8	63,2	36,8
Učenici srednjih škola	—	100	25,3	74,4	48,0	52,0
Studenti	—	—	6,4	93,6	40,0	60,0
Zemljoradnici	26,7	73,3	54,4	45,6	77,3	22,7
Nepoznato	8,9	91,8	21,2	78,8	78,9	21,1

* Radni kolektiv privredne organizacije I nije iskazan zbog malog broja onih koji imaju privatni posjed.

Tri prikazane privredne organizacije međusobno se znatno razlikuju s obzirom na veze među iznesenim obilježjima. Razlike se očituju u tome, što se u radnom kolektivu privredne organizacije II u svim kategorijama

javlja relativno nizak procenat onih koji imaju privatni posjed. Zanimljivo je da se s tim u vezi ne pokazuje značajna razlika između onih koji su prije stupanja u radni odnos bili đaci, učenici u privredi i sl. i onih koji su prije bili zemljoradnici.

Struktura zaposlenih u privrednoj organizaciji IV ima sasvim suprotne karakteristike. U ovom kolektivu ne samo oni koji su prije stupanja u radni odnos bili zemljoradnici nego i zaposleni koji su ranije bili đaci, učenici u privredi i slično, čine visok procenat privatnih posjednika. Razloge za tu pojavu u ovom radnom kolektivu iznijeli smo već ranije.

Ostaje nam da razmotrimo sastav radnog kolektiva u privrednoj organizaciji III. U ovom kolektivu znatno je visok procenat privatnih posjednika u skupini članova kolektiva koji su prije stupanja u radni odnos bili zemljoradnici, pa pretpostavljamo da su i dalje u najvećem dijelu ostali vezani za zemljišni posjed. Proces njihove emancipacije od sela odnosno zemljoradnje mnogo je sporiji nego kod onih zaposlenih koji se u industriju nisu uključili direktno iz poljoprivrede, nego putem prethodnog školovanja.

Naš zaključak iz dosada iznesenih rezultata istraživanja možemo ovako formulirati: u strukturi razmatranih radnih kolektiva pretežnu većinu čine zaposleni članovi koji su porijeklom sa sela. Međutim, to u znatno većoj mjeri važi za radnike nego za službenike, jer su ovi posljednji pretežno regrutirani iz drugih socijalnih sredina. U ispitivanim poduzećima postoji relativno brojna kategorija radnika i službenika sa posjedom, što je u neposrednoj vezi sa socijalnim statusom njihovih roditelja ili njih samih kao bivših zemljoradnika. Među njima su brojni tzv. »radnici-seljaci«. U radnom kolektivu privredne organizacije III koji je ujedno i brojčano najveći, pokazuje se izrazito pozitivna veza između stanja posjeda i zanimanja roditelja. Najčešće imaju posjed oni zaposleni čiji su roditelji seljaci. U urbaniziranim sredinama učešće zaposlenih sa posjedom u strukturi radnih kolektiva relativno je najniže, što nam pokazuje primjer privrednih organizacija I i II koje su locirane u Zagrebu. S druge strane u privrednoj organizaciji IV, koja se nalazi u ruralnom predjelu, vidimo da se sloj seljaka-radnika održao kroz dvije generacije. To upućuje na zaključak da disperzija industrije u ruralnim predjelima omogućuje dužu stabilizaciju ovog sloja u strukturi radničke klase.

Sada ćemo se ukratko osvrnuti na učešće kategorije radnika i službenika sa privatnim posjedom, odnosno »radnika-seljaka«, u organima radničkog upravljanja u ispitivanim poduzećima.

Tabela 7

*Proporcionalno učešće članova kolektiva sa i bez privatnog posjeda u organima upravljanja**

Privredna poduzeća	Bili birani u organe upravljanja	
	Sa privatnim posjedom	Bez privatnog posjeda
II	0,271	0,302
III	0,130	0,180
IV	0,549	0,744

* Podatke iz privrednog poduzeća I nismo unijeli zbog toga što u tom poduzeću svi članovi kolektiva zajedno vrše funkciju radničkog savjeta.

Iz iznesenih podataka vidljivo je da se negativna veza između posjedovanja nekretnina (kuće i zemljišta) i učešća u organima upravljanja pokazuje samo kao tendencija, ali ne i kao jasno izražen odnos. Učešće u organima upravljanja onih članova koji imaju posjed tek je nešto slabiji nego kod onih koji nemaju posjed. Rezultati nekih drugih istraživanja pokazuju slične odnose. Tako je istraživanje Instituta za društveno upravljanje (koje je provedeno u 8 poduzeća) pokazalo da je 19,5% od svih članova kolektiva »bez zemlje« do sada učestvovalo u organima upravljanja, dok se učešće onih koji posjeduju zemlju (u zavisnosti od veličine posjeda) kretao od 9,8% do 12,9% od njihovog ukupnog broja. Dakle, razlike između onih »bez zemlje« i onih koji posjeduju zemlju postoje, ali one nisu takve prirode da se s obzirom na intenzitet učestvovanja u samoupravljanju mogu praviti velike diferencijacije između ove dvije kategorije članova kolektiva.³ Testiranje razlike između ove dvije grupe članova kolektiva (privredna poduzeća I, II, III i IV) dalo nam je rezultate prema kojima smo pretpostavku o negativnoj korelaciji između posjedovnog statusa i učešća zaposlenih u organima upravljanja morali odbaciti. Naime, χ^2 samo u radnom kolektivu privredne organizacije III pokazuje minimalnu razliku od 5% vrijednosti pogreške uz jedan stepen slobode. Vjerojatnost pogreške je 3,841, a χ^2 u privrednoj organizaciji III je 3,918. Takva razlika je zaista minimalna pa se može skoro potpuno zanemariti. U ostale dvije privredne organizacije χ^2 je ispod vrijednosti pogreške (u privrednoj organizaciji II 0,141, a u privrednoj organizaciji IV 3,600). U sve tri privredne organizacije zajedno χ^2 iznosi 3,014.

Struktura članova organa upravljanja s posjedom u radnim kolektivima privrednih poduzeća II i III izgleda ovako: u radnom kolektivu privredne organizacije II od ukupno 14 takvih članova koji su dosad bili članova organa upravljanja 6 je kvalificiranih, 3 polukvalificirana i jedan nekvalificirani radnik te 4 službenika sa srednjom stručnom spremom. Od svih ovih samo jedan živi izvan mjesta rada. Budući da je ova privredna organizacija locirana u Zagrebu može se zaključiti da se ovdje uglavnom radi o ljudima koji imaju privatni posjed, ali se ne bave zemljoradnjom. U privrednoj organizaciji III među 75 članova kolektiva — privatnih posjednika koji su do sada učestvovali u organima upravljanja 18 je visokokvalificiranih, 31 kvalificirani, 10 polukvalificiranih, a 3 nekvalificirana radnika, te 2 službenika sa visokom, 5 sa srednjom, a 7 sa nižom spremom. Ovo pokazuje da većina radnika iz ove kategorije uglavnom posjeduje određenu kvalifikaciju i to prvenstveno višu. Dakle, većinom se radi o osobama koje su, pored toga što imaju privatni posjed, ipak čvrsto orijentirane na poduzeće i na privređivanje s društvenim sredstvima za proizvodnju.

Primjećuje se znatno veće proporcionalno učešće u organima upravljanja osoba bez posjeda u odnosu na one s posjedom u privrednoj organizaciji IV (iako testiranje pomoću χ^2 ne pokazuje razlike, koje bi bile statistički značajne). Tome je vjerojatno uzrok slabija integriranost zaposlenih sa posjedom u privredno poduzeće i njegove probleme, ali je takvo stanje sigurno uslovljeno i nekim drugim razlozima, koji nam nisu poznati.

U cjelini uzevši, iz podataka o učešću članova kolektiva s posjedom u organima upravljanja istraživanih poduzeća nije moguće izvoditi neke

³ Vidi dr Ante Flamengo: »Odnos članova kolektiva prema procesu samoupravljanja«, (Sapirografirano izdanje Instituta za društveno upravljanje, Sarajevo 1964, knjiga I, str. 161).

opće zaključke. No ipak, neki pokazatelji, osobito iz privredne organizacije III, dovode u sumnju dosta rasprostranjeno negativno mišljenje o radnicima sa privatnim posjedom (da imaju slabiji interes za prosperitet poduzeća i radničko samoupravljanje). Izneseni podaci, barem za ova istraživana poduzeća, upućuju na zaključak da na učešće radnika u samoupravnim procesima u prvom redu utječe: visina kvalifikacije, stepen obrazovanja i dužina radnog staža u samom poduzeću, a da posjedovanje ili neposjedovanje nekretnina u tom pogledu ima daleko manji značaj.

Summary

WORKERS-PEASANTS IN ENTERPRISES

A modern working class recruits its new members from original environments that disintegrate and disappear under the influence of the industrial development. In the Yugoslav society those original environments are in the first place villages t. i. agricultural population. Changes of village are very complex. One of the forms of these changes represents an inclusion of individual peasants in modern way of agricultural production through cooperation with the social sector of agriculture. The second form is a transfer of agricultural population in nonagricultural occupations and the break off of all ties with the agriculture. Yet, certain number of peasants continue to work on their land. Thus in the process of the formation of the working class a social stratum, engaged in agriculture and out of agriculture, appears.

The author in this article on the basis of own empirical research investigates the social structure of employees in four selected enterprises. They are different according to: a) level of technical equipment measured by a value of the basic means of production per one employed, b) time of the foundation, c) number of employees and d) location — rural or urban environment. These data about the employees were collected: 1) social origination (occupation of parents), 2) occupation before the employment, 3) possession of imovables (agricultural land or house). An analysis of these data showed that in three out of four investigated enterprises exists a category of employed persons with private holdings. In the most cases it is connected with the peasant's origin of the employed and in one of the four investigated enterprises it is in connection with the peasant-workers status of their parents. A correlation between a location of the enterprise and a proportion of this mixed social category has been established. In enterprises located in urban environments there are less number of employees with private holdings than in enterprises located in rural environments. Thus, dispersion of industry in rural environments causes a relative stabilization of the workers-peasant stratum.

In the second part of the article the author considers the intensity of participation of peasant-workers in various bodies of selfmanagement in comparison with »pure« workers and employees and finds out no sharp differences as it was supposed before the investigation.

Резюме

РАБОЧИЕ-КРЕСТЬЯНЕ В ПРЕДПРИЯТИЯХ

Современный рабочий класс рекрутируется из первичных социальных сред, которые разлагаются и исчезают под влиянием промышленного развития. В югославском обществе такую первичную среду представляет собой, во-первых, деревня, т. е. сельскохозяйственное население. Изменения, происходящие в деревне, очень сложные. Одним из видов этих изменений является включение единоличных сельскохозяйственных производителей в современный способ сельскохозяйственного производства путём кооперации с общественным секто-

ром сельского хозяйства. Вторым видом изменений нужно считать переход сельскохозяйственного населения в другие сферы производства, т. е. полный разрыв с сельским хозяйством. Но при этом одна часть единоличных сельскохозяйственных производителей и дальше занимается сельскохозяйственным производством на собственном имении. Итак, в процессе создания рабочего класса образуется слой трудоустроенных, которых составляют единоличные земледельцы и собственники земли.

Автор на основании собственных эмпирических исследований рассматривает социальную структуру трудоустроенных в четырёх рабочих коллективах, которые между собой отличаются: 1) уровнем технической оснащённости (определённым на основании стоимости основных средств на одного трудоустроенного); 2) численностью трудоустроенных; 3) «старостью» предприятия и 4) местонахождением предприятия. О трудоустроенных получены следующие данные: а) социальное происхождение (специальность родителя); б) специальность до поступления на работу и в) какое имение имеет в настоящее время. Полученные данные показывают, что во всех коллективах, где была проведена анкета, (кроме одного предприятия ремесленного типа) в социальной структуре существует группа с собственным имением. В большинстве случаев принадлежность к этой группе определена крестьянским происхождением, только в одном коллективе были случаи принадлежности к этой группе и тех, кого родители были рабочими, но, нужно сказать, «рабочими-крестьянами». Установлена связь между местонахождением предприятия и степенью участия упомянутой группы в структуре коллектива. Их больше в тех случаях, когда предприятие находится вне больших городов. Итак, дисперсия промышленности вне больших центров обуславливает относительную постоянность слоя рабочих-крестьян.

Состояние имений трудоустроенных и степень интенсивности их участия в органах управления не показывает настолько отрицательную связь, как это предполагалось до проведённых исследований. Участие в органах управления и общественная деятельность, которые оказываются менее интенсивными у тех, кто имеет имение, чем у тех, у кого имения нет, проявляется только как определённая тенденция, а не как ясно выраженное отношение. Данные говорят, что на участие рабочих в процессе самоуправления оказывают влияние следующие факторы: уровень квалификации, степень образования и рабочий стаж в предприятии.